

Πολιτική Ηθική
από τον Αριστοτέλη στον Machiavelli και τον Karl Marx

1. Επιστροφή στον Αριστοτέλη;

Βιώνουμε στις μέρες μας ένα αντιφατικό φαινόμενο: Βομβαρδιζόμαστε καθημερινά από πολιτικούς και πολιτικές ελίτ με ηθικές αναφορές, για πράξεις όμως ιδιαίτερα ασυμβίβαστες με την κοινή ηθική, τουλάχιστον όπως την αντιλαμβανόμαστε στα δυτικού τύπου πολιτικά συστήματα.

Η μέθοδος που συνήθως ακολουθείται είναι η αφαίρεση ή η παραχάραξη του νοήματος των εννοιών ή η επίκληση ενός μεγίστου κινδύνου, που όμως δεν υπάρχει στην πραγματικότητα. Πρόσφατα παραδείγματα, ο πόλεμος για την Εισαγωγή της Δημοκρατίας και την αντιμετώπιση των πυρηνικών και βιολογικών όπλων του Σαντάμ στο Ιράκ, και ο αποκαλούμενος «ανθρωπιστικός πόλεμος» στη Γιουγκοσλαβία.

Καθώς στις μέρες μας κρίνεται απαραίτητο τα επιχειρήματα να τεκμηριώνονται στατιστικά, εξέτασα στις 27.03.2006 την σχέση ψεύδους και πολιτικής με τον ακόλουθο τρόπο: Έβαλα για τέσσερις γλώσσες σε μηχανή αναζήτησης τις λέξεις-κλειδιά ΨΕΥΔΟΣ και BUSH. Το αποτέλεσμα που βρήκε η GOOGLE ήταν το ακόλουθο:

1. Στα Ελληνικά 157 σελίδες
2. Στα Γαλλικά 162.000 σελίδες
3. Στα Γερμανικά 75.000 σελίδες
4. Στα Αγγλικά 16.400.000 σελίδες

Σημειωτέον ότι κάθε σελίδα εμπεριέχει δέκα (10) εγγραφές. Και ακόμα ενδιαφέρον έχουν και κάποιες παρατηρήσεις όπως «σπάνια υπάρχει τίτλος βιβλίου με το όνομα Bush χωρίς την λέξη lie».

Ψάχνοντας την βιβλιογραφία αν η ηθική στην πολιτική είναι ένα πρόβλημα των ημερών μας, ή αν απασχόλησε την ανθρωπότητα και σε άλλες εποχές, σκόνταψα στην πρόταση «Επιστροφή στον

Αριστοτέλη» που αναφέρεται από την Καθηγήτρια Martha C. Nussbaum του Πανεπιστημίου του Chicago, στην διάλεξή της «ARISTOTELISCHE SOZIALDEMOKRATIE: Die Verteidigung universaler Werte in einer pluralistischen Welt», Willy-Brandt-Haus, 1 Φεβρουαρίου 2002.ⁱ

Η φράση καθ' εαυτή «Επιστροφή στον Αριστοτέλη» ανήκει στον Καθηγητή Greenⁱⁱ που στο δεύτερο ήμισυ του 19^{ου} αιώνα δίδασκε Ηθική Φιλοσοφία στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης, και στα θεωρητικά του κείμενα υποστήριζε ότι θα πρέπει να επιστρέψουμε στους Έλληνες, και ιδιαίτερα στον Αριστοτέλη, ώστε να αποκτήσουμε επίκαιρα σχέδια και κριτήρια για την πολιτική μας. Ο Green στηρίζει την πρότασή του στο σκεπτικό ότι κάθε σημαντική ανθρώπινη επιλογή βασίζεται σε υλικές προϋποθέσεις, συμπεριλαμβανομένης της κατάλληλης τροφής, εκπαίδευσης, και όρων που διευκολύνουν την πολιτική συμμετοχή. Και το κράτος δεν εξασφαλίζει ελευθερία στους πολίτες του με το να βγαίνει από την μέση. Έχει να παίξει ένα ενεργό και θετικό ρόλο και να εξασφαλίσει σε όλους τους πολίτες αξιοπρεπή διαβίωση, μία ζωή με ανθρώπινη αξιοπρέπεια. Και αυτό σηματοδοτεί η αντίληψη του Αριστοτέλη ότι ο άνθρωπος είναι ζώον πολιτικό, στο οποίο ανάγκες και ικανότητες είναι μεταξύ τους συνυφασμένες. Οι ικανότητές του δεν μπορούν να πραγματοποιηθούν, παρά μόνο στην περίπτωση που ικανοποιούνται οι υλικές ανάγκες της ανθρώπινης ύπαρξης.

Ο Αριστοτέλης όμως δεν γονιμοποίησε μόνο την σκέψη του Green. Η καθηγήτρια Nussbaum εξηγεί ότι η προσέγγιση (approach of capabilities) που έκανε αυτή σε συνεργασία με τον βραβευμένο με Νόμπελ Οικονομίας Καθηγητή Senⁱⁱⁱ, βασίζεται σε ιδέες του Αριστοτέλη και αποσκοπεί στην δημιουργία πλατφόρμας για μια σύγχρονη ερμηνεία της Σοσιαλοδημοκρατίας. Η λέξη capabilities εδώ ανταποκρίνεται στην αριστοτελική λέξη «δύναμις». Ο ναύαρχος Αριστείδης Παπανδρέου είχε την καλοσύνη να κοιτάζει την λέξη στο Index Aristotelikus, και διαπίστωσε ότι υπάρχουν τρεις σελίδες παραπομπές. Θα αναφερθώ εδώ μόνο ενδεικτικά στην Ρητορική, Βιβλίο Α Ενότητα 5-8 1360β3 έως 1366α23,^{iv} όπου μπορεί κανείς να ανατρέξει σε μερικά από τα κείμενα που ενέπνευσαν τους σύγχρονους αυτούς θεωρητικούς.

Η πρόταση των Nussbaum-Sen, η οποία κατά την ομολογία τους έχει τις ρίζες της στον Αριστοτέλη, χρησιμοποιείται με τον όρο «capabilities approach» από Διεθνείς Οργανώσεις (ΟΗΕ) σήμερα

για την μέτρηση της ποιότητας ζωής διαφορετικών εθνών και πολιτισμών. Σύμφωνα με αυτή, το κράτος έχει το καθήκον να ανταποκριθεί σε μία πολύπλοκη υποστηρικτική λειτουργία: να παρέχει στον πολίτη ό,τι είναι αναγκαίο ώστε να διάγει βίο που εξασφαλίζει την ανθρώπινη αξιοπρέπεια. Και ότι η πλέον σημαντική έκφραση της ανθρώπινης ελευθερίας βασίζεται σε υλικές προϋποθέσεις, τις οποίες οφείλει να εξασφαλίσει το κράτος. Κάθε δε άτομο έχει δικαίωμα σε αξιοπρεπείς όρους ζωής.

Ειδικότερα, η Nussbaum αναπτύσσει τον ακόλουθο κατάλογο συνταγματικών δικαιωμάτων^v, τα οποία πρέπει κάθε κράτος να εξασφαλίσει επαρκώς για τους πολίτες του:

1. Ανθρώπινη διαβίωση.
2. Σωματική υγεία.
3. Σωματική ακεραιότητα.
4. Ανθρώπινη καλλιέργεια.
5. Συναισθηματική ανάπτυξη.
6. Ελευθερία συνείδησης.
7. Κοινωνική, πολιτική και θρησκευτική ελευθερία.
8. Περιβαλλοντική έκφραση.
9. Ελεύθερο χρόνο.
10. Πολιτική συμμετοχή.

Ο κατάλογος αυτός βασίζεται σε αριστοτελικές κατηγορίες, έχει υπερεθνικό χαρακτήρα, παρέχει δυνατότητα σύγκρισης, αποτελεί μια ομάδα οικουμενικών αξιών και είναι σημείο αναφοράς για διαφορετικές ανθρώπινες κοινωνίες.

Οι αξίες αυτές (που είναι και αξίες της Σοσιαλδημοκρατίας), καταλήγει η Nussbaum, βρίσκονται στις μέρες μας σε κίνδυνο^{vi}. Αλλά ταυτόχρονα αποδεικνύουν ότι υπάρχουν οικουμενικά κριτήρια για τη διεθνή πολιτική ηθική.

Ο Αριστοτέλης όμως επηρέασε σημαντικά και έναν από τους μεγαλύτερους διανοητές του 19^{ου} αιώνα, που σημάδεψαν την ιστορική πορεία των δύο τελευταίων αιώνων και πιθανόν να επηρεάσουν και την ιστορία του 21^{ου}: Τον Karl Marx, ο οποίος αποκαλεί τον Αριστοτέλη «Denkriese», δηλ. γίγαντα της σκέψης, και προσθέτει «βλέπουμε μόνο γι αυτό μακριά, επειδή στεκόμαστε στις πλάτες γιγάντων», και τον αποκαλεί «Genie»^{vii}, Μεγαλοφυΐα.

Από τα ανωτέρω προκύπτει ότι Αριστοτέλης εμπνέει τους κοινωνικούς φιλοσόφους μέχρι τις μέρες μας. Για να κατανοήσουμε όμως πληρέστερα την σημασία του Αριστοτέλη πρέπει να συμπεριλάβουμε στην σύντομη αναφορά μας και έναν διανοητή που εδώ και πεντακόσια περίπου χρόνια επηρεάζει την πολιτική σκέψη και πράξη, τον Niccolo Machiavelli.

2. Η Αριστοτελική σκέψη

Ο Αριστοτέλης (384-323 π.Χ.), γεννημένος στα Στάγिरα της Μακεδονίας, υιός του Νικομάχου, ιατρού του βασιλέα της Μακεδονίας Περδίκκα και σχεδόν συνομήλικος του Φιλίππου, πατέρα του Μεγάλου Αλεξάνδρου, του οποίου υπήρξε δάσκαλος, έτυχε αρίστης παιδείας παραμένοντας επί δεκαεννέα χρόνια στην Ακαδημία του Πλάτωνος. Έζησε την εποχή που ο Ελληνισμός ενωμένος (και δια της βίας) υπό μακεδονική κυριαρχία έκανε την μεγάλη του έξοδο (εκστρατεία) προς την Ανατολή, εγκαταλείποντας μία νέα ιστορική εποχή, τους Ελληνιστικούς χρόνους.

Υπήρξε επιστήμων και φιλόσοφος, διεξήγαγε εργαστηριακές έρευνες, οικοδόμησε (με σημερινούς όρους), πρώτος, Βάσεις Δεδομένων, είναι ο θεμελιωτής των επιστημών και επηρέασε την μεσαιωνική, αραβική και δυτική σκέψη, από την Αναγέννηση και τον Διαφωτισμό μέχρι τις μέρες μας.

Στα έργα του Πολιτικά και Ηθικά Νικομάχεια ασχολείται εκτενέστατα με τα θέματα της ηθικής και της πολιτικής.

Ο Αριστοτέλης συνδέει στενά την ηθική με την πολιτική και ορίζει τον άνθρωπο ως πολιτικόν όν.

Θεωρεί ότι ο άνθρωπος μόνο ως μέλος της πολιτείας μπορεί να πραγματώσει τους ατομικούς του σκοπούς.

Σκοπός του ανθρώπου δε είναι η απόκτηση της ευδαιμονίας, η οποία επιτυγχάνεται δια της αρετής. Και η ηθική είναι η ατομιστική διδασκαλία περί αρετής. Και άρα το μέσον με το οποίο εξασφαλίζεται η πραγματική ευδαιμονία.

Καθώς ο άνθρωπος ως άτομο δεν είναι αυτόαρκης, όπως ούτε εντός της οικογένειας ή της κοινότητας υπαίθρου είναι αυτόαρκης, αλλά μόνον εντός της πολιτείας, η πολιτεία αποτελεί τον σκοπόν την πραγμάτωσιν του οποίου επιδιώκει η εξέλιξη της ανθρώπινης ζωής.

Έτσι, η πολιτεία αποτελεί την πραγματική ολοκλήρωση και ο κύριος σκοπός της συνίσταται στην εξασφάλιση μια αγαθής, δηλ. εναρέτου και ευτυχούς συμβίωσης των μελών εκ των οποίων απαρτίζεται.

Όμως, το άτομο υπάρχει δια την πολιτείαν και όχι η πολιτεία δια το άτομον.

Η ατομιστική θεώρηση της ηθικής συμπληρώνεται και μεταβάλλεται λόγω της σχέσης της ηθικής με την πολιτική, καθόσον η πολιτική επιδιώκει την ευημερίαν των μελών της πολιτείας.

Ο Αριστοτέλης θεωρεί την ηθικήν μέρος της πολιτικής επιστήμης, «δοθέντος ότι η Πολιτική χρησιμοποιεί τας λοιπὰς πρακτικὰς επιστήμας και πλήν τούτου νομοθετεί τι πρέπει να πράττωμεν και τι να αποφεύγωμεν, ίσως ο σκοπός τον οποίον επιδιώκει εμπερικλείει τον σκοπόν των άλλων, ώστε πιθανόν αυτό να είναι το ανθρώπινον αγαθόν»^{viii}.

Είναι σημαντικό να αναφερθούν εδώ ενδεικτικά ορισμένα από τα άπειρα σημεία που συνθέτουν την Πολιτική σκέψη του Αριστοτέλη:

1. Ο ορισμός του πολίτη (Πολιτικά, βιβλίο Γ.1275α1-25)^{ix} ως αυτόν που δικαιούται να καθίσταται δικαστής και άρχων.
2. Η διάκριση των εξουσιών σε νομοθετική, εκτελεστική και δικαστική (Πολιτικά, βιβλίο Δ.1297β38-1301α16)^x.
3. Η διάκριση των πολιτευμάτων σε ορθά –μοναρχικόν, αριστοκρατικόν, δημοκρατικόν (Πολιτικά., βιβλίο Γ1278β24-1288β7)^{xi}- και σε εκφυλισμένα των ορθών – τυραννία, ολιγαρχία και δημαγωγία (Πολιτικά, βιβλίο Δ. 1289α29-1297β37)^{xii}. Εντυπωσιακό είναι ότι στο βιβλίο Γ (1282β15-25)^{xiii} ο Αριστοτέλης ομιλεί περί Κοινού Συμφέροντος: «...έστι δε πολιτικόν αγαθόν το δίκαιον, τούτο δ' εστί το κοινή συμφέρον...».
4. Η ανάλυση της φθοράς των πολιτευμάτων και των αιτίων των επαναστάσεων (Πολιτικά, βιβλίο Ε1301α19-1316β31)^{xiv}.

Πέρα όμως από τα παραπάνω, ο Αριστοτέλης μας δίνει στο Η βιβλίο των Πολιτικών 1323α14-1337α4^{xv} μία ολοκληρωμένη πρόταση περί της Αρίστης Πολιτείας, δηλ. όχι ιδεαλιστική άποψη (όπως ο Πλάτων στην Πολιτεία), αλλά πραγματοποιήσιμο σχέδιο. Ιδιαίτερα:

1. Τρόπος προσέγγισης του προβλήματος / Στόχοι:

Ο Αριστοτέλης συναρτά τον προσδιορισμό του αρίστου πολιτεύματος από το είδους βίου που επιδιώκουμε, με σημερινά δεδομένα θα λέγαμε, την ποιότητα ζωής που θέλουμε να εξασφαλίσουμε. Και η ποιότητα ζωής που πρέπει να απολαμβάνει ο ευδαίμων και ο ευτυχής αποτελείται από τριών ειδών αγαθά: Τα αγαθά του εξωτερικού κόσμου, τα αγαθά του σώματος και τα αγαθά της ψυχής. Και καταλήγει στον ακόλουθο ορισμό(1323β46-1324α1)^{xvi} «βίος άριστος ενός εκάστου ατόμου χωριστά και όλων των πόλεων από κοινού είναι ο με τόσην αρετήν εφοδιασμένος, ώστε να συμμετέχει εις τας εναρέτους πράξεις». Και «...άριστος βίος, και δια την πόλιν γενικώς και δι' έκαστον πολίτην ιδιαιτέρως, πρέπει να είναι ο ενεργός βίος»(1325α15-18)^{xvii}.

2. Προϋποθέσεις

Ο Αριστοτέλης εξηγεί «ότι δεν είναι δυνατόν να υπάρξη άριστον πολίτευμα άνευ των απαραίτητων συμμέτρων όρων δια την τελειότητά του» (1325α41-42)^{xviii} και αναφέρεται στον αριθμό των πολιτών και την έκτασιν της χώρας.

Ζητούμενο εδώ είναι ο αρμονικός συνδυασμός του πλήθους προς το μέγεθος. Διότι η εκ πολύ ολίγων απαρτιζομένη πόλις δεν είναι αυτάρκης (...) η δε εξ υπερβολικά πολλών αποτελούμενη είναι μεν αυτάρκης, αλλά ως έθνος, όχι ως πόλις. «Πρώτιστος αναγκαίος όρος προς ύπαρξιν πόλεως είναι τόσοσ πληθυσμός, όσος απαιτείται ώστε να ζεί εν αυταρκεία ως κοινωνική οργάνωσις»(1326β8-11)^{xix}

«Το μέγιστον όριον του πληθυσμού μιάς πόλεως είναι να επαρκεί ούτος εις τας ανάγκας του, χωρίς να διαφεύγει την εύκολον εποπτείαν»(1326β27-28)^{xx}.

«Η δε έκτασις αυτής και η γονιμότης πρέπει να είναι τόση, ώστε οι κάτοικοι αυτής να δύνανται να ζουν άνευ ασχολιών βίον άνετον και σώφρονα.»(1326β35-36)^{xxi}.

3. Στοιχεία του πολιτεύματος(1331α26-1337α4)^{xxii}

Α) Συμμετοχή των πολιτών

«...οι μετέχοντες του πολιτεύματος πρέπει να είναι ενάρετοι. Κατά την γνώμη μας πάντες οι πολίται συμμετέχουν εις το πολίτευμα». Πώς οι άνθρωποι γίνονται ενάρετοι; Δια της παιδείας!

B) Ισότης

« Όλοι οι πολίται γίνονται εκ περιτροπής άρχονται και αρχόμενοι. Ισότης είναι η ταυτότης δικαιωμάτων μεταξύ ομοίων και είναι δύσκολον να διατηρείται πολίτευμα συντεταγμένον παρά το δίκαιον της ισότητος».

Γ) Νομοθετήματα

Για την

- διαίρεσιν των βιοτικών σταδίων
- εκλογήν πρακτικών ασχολιών
- μόρφωσιν
- πολεμικήν άσκησιν
- τους γάμους και τα τέκνα
- προφύλαξιν (των παιδων) από θεάματα και ακροάματα ανάξια ελευθέρων ανδρών π.χ. αισχρολογίαν.

Συμπερασματικά μπορούμε να πούμε ότι ο Αριστοτέλης μας δίδει το όραμα με το οποίο πραγματώνεται η ανθρώπινη ευδαιμονία, αλλά και το μέσο για την επίτευξή του, που είναι η πολιτική ηθική. Βέβαια και τον Αριστοτέλη πρέπει να τον δούμε σε συνάρτηση με την εποχή του. Όταν μιλάει για ευδαιμονία, εννοεί την ευδαιμονία των ελεύθερων πολιτών, που έχουν – στην Αθηναϊκή Δημοκρατία – το δικαίωμα να εκλέγουν και να εκλέγονται, και στους οποίους δεν συμπεριλαμβάνονταν αυτός ο ίδιος ως μέτοικος, καθώς ούτε οι σκλάβοι, ούτε και οι γυναίκες.

3. Η Πολιτική Θεώρηση του Niccolo Machiavelli

Ο Machiavelli (1469 – 1527) γεννήθηκε στην Φλωρεντία ως γιος του νομικού Βερνάρδου Machavelli. Υπήρξε τόσο στοχαστής όσο και πολιτικός, καθώς διετέλεσε Γραμματέας της Β΄ Καγκελαρίας της Φλωρεντίας και μετά Γραμματέας των Δέκα, με σημερινούς όρους: του Υπουργείου Εξωτερικών και Άμυνας.

Στον Machiavelli, το κέντρο βάρους βρίσκεται στη εξουσία, πώς αποκτάται και πώς διατηρείται. Απευθύνεται στον ηγεμόνα, όχι στον λαό, μολονότι είναι υποστηρικτής του Δημοκρατικού πολιτεύματος. Το έργο του «Ο Ηγεμόνας», που τον καθιέρωσε ως πολιτικό διανοητή, είναι ένα κανονιστικό έργο.

Το στίγμα, στο πού στοχεύει με το έργο αυτό, το δίνει με τον πλέον ευκρινή τρόπο ο ίδιος ο Machiavelli με την από 10.12.1513 επιστολή του στον Φραγκίσκο Βεττόρι, στον οποίο ανακοινώνει την συγγραφή του «Ηγεμόνα». Παραθέτω το ακόλουθο απόσπασμα:

«...Μόλις πέσει το βράδυ, γυρίζω σπίτι και μπαίνω στο γραφείο μου. Και στο κατώφλι πετάω από πάνω μου τα καθημερινά ρούχα, που είναι γιομάτα λάσπη και λέρια, και βάνω φορέματα βασιλικά και αυλικά, και ντυμένος καθώς ταιριάζει, μπαίνω στις αρχαίες αυλές των αρχαίων ανθρώπων, όπου γίνομαι καλοδέχτος και τρέφομαι από την τροφή εκείνη που είναι μονάχα δική μου και που γι' αυτήν γεννήθηκα. Εκεί μέσα δεν ντρέπομαι να μιλάω μαζί τους και να τους ρωτάω την αιτία των πράξεων τους. Κι εκείνοι, όντας καλόγνωμοι, μου αποκρίνονται. Και για τέσσερις ώρες δε νιώθω κανένα βάρος, απολησμονώ κάθε θλίψη, δε φοβάμαι την φτώχεια, δε με σκιάζει ο θάνατος: ολόκληρος του δίνομαι. Κι αφού ο Δάντης λέει πως γνώση δεν γίνεται άμα δεν συγκρατείς ό,τι έμαθες, γι αυτό κι εγώ κατέγραψα ό,τι ωφελήθηκα από τις κουβέντες τους και συνέθεσα ένα έργο μικρό «Περί Ηγεμονιών», όπου εμβαθύνω όσο μπορώ στους στοχασμούς πάνω σε τούτο το θέμα, συζητώντας τί πράμα είναι η ηγεμονία, πόσων λογίων είναι, πώς αποχτιούνται, πώς κρατιούνται, γιατί χάνονται. Κι αν ποτέ σου άρεσε κανένα μου σκαρίφημα, τούτο δε θάπρεπε να σου φανεί άσχημο. Και σ' έναν ηγεμόνα, και προπαντός σ' ηγεμόνα καινούργιο, θάπρεπε νάναι καλόδεχτο. Γι αυτό και το αφιερώνω στην Μεγαλειότητά του τον Τζουλιάνο Μέδικο...»^{xxiii}

Ενδεικτικά αναφέρω ορισμένες από τις νουθεσίες του σε σχέση με την δικαιοσύνη και την φιλία, που είχα σταχυολογήσει για ένα προηγούμενό μου βιβλίο:^{xxiv}

1. Δικαιοσύνη:

- Δίκαιος είναι (ο ηγεμόνας) όταν τον αναγκάζουν οι νόμοι και οι περιστάσεις.
- Αν οι τυχόν πράξεις του τον κατηγορούν, το αποτέλεσμα τον συγχωρεί.
- Όταν δεν μπορεί να ακολουθήσει τον δίκαιο δρόμο, ακολουθεί τον άδικο.
- Ευκολότερα ξεπληρώνεις το άδικο παρά το καλό. Γιατί η ευγνωμοσύνη λογαριάζεται βάρος, ενώ η εκδίκηση κέρδος.
- Μπορείς να διαπράξεις το άδικο από φόβο.
- Σημαντική δεν είναι η δικαιοσύνη, αλλά η δύναμη. Χωρίς αυτή φτάνουμε στον γκρεμό.

- Δεν υπάρχει κριτής στον οποίο μπορεί να καταφύγει η δικαιοσύνη. Οι ανθρώπινες πράξεις κρίνονται από το αποτέλεσμα. Πρέπει να κερδίζει.

2. Φιλία:

- Δεν υπάρχει ασφαλής φίλος. Άμα ο φίλος δεν σε πιστεύει με την πειθώ πια, πρέπει να έχεις την δύναμη να σε πιστεύει με την βία.
- Κανείς δεν επιθυμεί το καλό του φίλου του. Απλώς θέλουν όλοι να χορταίνουν τις ορέξεις τους κάτω από την σκιά του φίλου.
- Τις ανθρώπινες πράξεις τις παρακινεί η κακία. Και αν κάμποσο καιρό σταθεί κρυμμένη η κακία, τότε πάει να πει ότι δεν φανερώθηκε για κάποιο κρυφό λόγο. Θα φανεί όμως μόλις ο άνθρωπος ξαμολήσει λεύτερος.
- Δεν οφείλει (ο ηγεμόνας) να ανταποδίδει ευεργεσίες όταν αυτό αντίκειται στα συμφέροντά του. Ιδιαίτερα όταν έχουν εκλείψει οι λόγοι για τους οποίους ευεργετήθηκε.

Μία σύντομη σύγκριση με τα αντίστοιχα κεφάλαια στα Ηθικά Νικομάχεια πείθει ότι ο Machiavelli είναι ο Αντι-Αριστοτέλης.

Ο Machiavelli είναι υποστηρικτής της απόλυτης κρατικής εξουσίας, η οποία δεν έχει ηθικούς φραγμούς, δεν δεσμεύεται από το δίκαιο, και αποσκοπεί μόνο στην αύξηση της ισχύος της.

Ένα καίριο ερώτημα είναι, ποιά η σχέση του Machiavelli με τον Αριστοτέλη; Σ' ολόκληρο το έργο του, που ξεπερνά τις χίλιες (1000) σελίδες, δεν αναφέρεται ούτε μια φορά το όνομα του Αριστοτέλη. Ή, εγώ τουλάχιστον δεν το βρήκα. Κι αυτό, ενώ, όπως προκύπτει από τις λεπτομερέστατες αναφορές του, είναι βαθύτατος γνώστης της παγκόσμιας ιστορίας από την αρχαιότητα μέχρι τις μέρες του. Ας μου επιτραπεί ως εκτούτου το συμπέρασμα, ότι ο Machiavelli δεν μας κληροδότησε ένα πολιτικό έργο, αλλά ένα έργο για την εξουσία. Και μ' αυτό θέλω να αντιπαρατεθώ σ' αυτούς που λένε ότι ο Machiavelli ισχύει ως ο πατέρας της Πολιτικής Επιστήμης. Αν ήταν κάτι τέτοιο δεν θα αγνοούσε τον Αριστοτέλη.

Συμπερασματικά: Δεν χρειάζεται πολύ σκέψη για να διαπιστώσουμε ποιανού δασκάλου παιδιά είναι η συντριπτική πλειονότητα των σημερινών πολιτικών. Πράγματι, είναι εξαίρετος δάσκαλος και εφαρμόζεται ευλαβικά από τους μαθητές του. Το ερώτημα που γεννάται είναι, καλά οι έχοντες την εξουσία ευδαιμονούν, τι συμβαίνει όμως με τους πολίτες, οι οποίοι τους

εκλέγουν, τους οποίους καλούνται να υπηρετήσουν, και στους οποίους υπόσχονται καλύτερες μέρες. Ο απολογισμός είναι καταστροφικός. Ούτε η ένδεια, ούτε η ανέχεια, ούτε οι αρρώστιες έχουν εκλείψει από τον κόσμο. Και αυτό σε μια εποχή που οι επιστήμες και η τεχνική μπορούν να εξασφαλίσουν αυτά για το σύνολο του πληθυσμού της γης.

Ο Machiavelli είναι χωρίς αμφιβολία ένας μεγάλος διανοητής της εξουσίας, που ηθελημένα ή άθελά του, χρησιμοποιείται επί αιώνες από τους εξουσιαστές για την εδραίωση και επέκταση της ισχύος τους, και όχι υπέρ των λαών και της ευδαιμονίας τους.

4. Η Μαρξιστική σκέψη

Σύμφωνα με το έγκριτο λεξικό Brockhaus,^{xxv} ο Karl Heinrich Marx γεννήθηκε στην Trier στις 5.5.1818, ως υιός του δικαστή Heinrich Marx, που από τον Ιουδαισμό προσχώρησε με την οικογένειά του στον Προτεσταντισμό, και πέθανε στο Λονδίνο στις 14.3.1883. Από το 1835 – 1841 σπούδασε στην Βόννη και το Βερολίνο Νομικά και αργότερα κυρίως Φιλοσοφία. Το 1841 συνέγραψε στο πανεπιστήμιο της Jena το διδακτορικό του με το θέμα: «Η διαφορά Δημοκρίτειας και Επικούρειας Φυσικής Φιλοσοφίας». Όταν το Υπουργείο Παιδείας της Πρωσίας αφαίρεσε από τον φίλο του B. Bauer την Άδειας Διδασκαλίας (venia Legendi), του έγινε σαφές, ότι ο ίδιος δεν είχε καμιά επαγγελματική δυνατότητα στα Γερμανικά Πανεπιστήμια. Φαινόμενο όχι τόσο ασυνήθιστο και στις μέρες μας, όπως δείχνει, σύμφωνα με δημοσίευμα του Guardian που αναδημοσιεύεται στην Καθημερινή της 11.04.2006, η λίστα «Οι 101 πιο επικίνδυνοι ακαδημαϊκοί της Αμερικής», πού έχασαν ή κινδυνεύουν να χάσουν την έδρα τους λόγω του ριζοσπαστικού τους λόγου.

Έτσι άρχισε την σταδιοδρομία του ως δημοσιογράφος και αργότερα ως αρχισυντάκτης στην Εφημερίδα Rheinische Zeitung, την οποία ανέδειξε σε κύρια αντιπολιτευτική εφημερίδα. Όταν το 1843 απαγορεύτηκε η έκδοση της εφημερίδας του, πήγε στο Παρίσι και άρχισε να εκδίδει με τον Ruge τα «Deutsch-Franzoesische Jahrbuecher». Εκεί γνώρισε τις τελευταίες εξελίξεις του Σοσιαλιστικού Εργατικού Κινήματος και διαμόρφωσε το πέρασμα στον Επαναστατικό Σοσιαλισμό. Γνώρισε δε το 1844 τον F. Engels, οπότε και σφραγίστηκε μία δια βίου φιλία και συνεργασία.

Διωγμένος από την Γαλλική Κυβέρνηση το 1845, πήγε στις Βρυξέλλες όπου μαζί με τον Engels εξέδωσαν τις εφημερίδες «Die Heilige Familie» και «Die Deutsche Ideologie».

Το 1848 εξέδωσε, κατ' εντολή του Συνδέσμου Κομμουνιστών του Λονδίνου, το Κομμουνιστικό Μανιφέστο, το οποίο περιέχει μία ριζοσπαστική κριτική για την Αστική Κοινωνία και Οικονομία και ένα κάλεσμα προς το Διεθνές Προλεταριάτο για Klassenkampf (ταξικό αγώνα).

Όπως προκύπτει από τα παρακάτω, ο Marx αναγνωρίζει ότι όχι μόνο βασίστηκε σε ιδέες του Αριστοτέλη, αλλά αναφέρει στα κείμενα του ελληνιστί αναλύσεις του Αριστοτέλη για να κάνει τις δικές του πιο κατανοητές, συμβάλλοντας έτσι στην διάδοση του σοφού μέσω της γερμανόφωνης γραμματείας.

Πάντως, το πρώτο που διαπιστώνει κανείς όταν διαβάσει το Κεφάλαιο, τουλάχιστον στην γερμανική γλώσσα, είναι ότι ο τρόπος σκέψης είναι καθαρά αριστοτελικός. Είναι επιστήμων και φιλόσοφος που προσεγγίζει τα θέματά του αφαιρετικά, με μεγάλη ακρίβεια, αυστηρή σκέψη και ακριβοδίκαια. Όταν κανείς έχει διαβάσει αριστοτελικά κείμενα και διαβάσει μετά το Κεφάλαιο, έχει την εντύπωση ότι διαβάσει Αριστοτέλη στην γερμανική γλώσσα.

Το άλλο που επίσης εντυπωσιάζει είναι ο σεβασμός με τον οποίο ο Marx αναφέρεται στον Αριστοτέλη, αλλά και ότι παραθέτει σε ελληνική γλώσσα τα αριστοτελικά αποσπάσματα. Θα παρουσιάσω δύο περιπτώσεις:

1. Στον πρώτο τόμο του Κεφαλαίου, στην πρώτη ενότητα με τίτλο «Die Ware», (Τα προϊόντα), γράφει: « Die beiden zuletzt entwickelten Eigentuemlichkeiten der Aequivalentform werden noch fassbarer, wenn wir zu dem grossen Forscher zurueckgehn, der die Wertform, wie so viele Denkformen, Gesellschaftsform, und Naturformen zuerst analysiert hat. Es ist dies Aristoteles». ^{xxvi}
Αναφέρει ελληνιστί τα παραδείγματα του σοφού σε σχέση με το νόμισμα:

«Κλίνει πέντε αντί οικίας» και
«Κλίνει πέντε αντί (οικίας, ή) όσου αι πέντε κλίνει
(αντιτίμου)»

Και παρακάτω ότι άνευ ανταλλαγής είναι αδύνατον να υπάρξει κοινότης αγαθών, ουδεμία δε ανταλλαγή άνευ ισότητος και ουδεμία ισότης άνευ συμμετρίας, γράφει πάλι ελλινιστί:

«ούτ' ισότης μη ούσης συμμετρίας» και

«τη μεν συναληθεία αδύνατον (τα τοσούτον διαφέροντα σύμμετρα γενέσθαι)».

Εύκολα διαπιστώνει κανείς ότι οι αναφορές του Marx προέρχονται από τα Ηθικά Νικομάχεια, Βιβλίο Ε, που αναφέρεται στην δικαιοσύνη και ιδιαίτερα στην κατ' αναλογίαν ανταπόδωσιν (το αντιπεπονηθός) στις παραγράφους 1133β20-33.^{xxvii}

Βέβαια αυτό δεν εμποδίζει τον Marx να επισημάνει παρακάτω^{xxviii} ότι ο Αριστοτέλης δεν μπόρεσε να δει την ανθρώπινη εργασία ως ίση για όλους, καθόσον λόγω των σκλάβων η ανισότης των ανθρώπων και της εργασίας ήταν δεδομένη.

2. Το δεύτερο παράδειγμα αναφέρεται στην τετάρτη ενότητα του πρώτου τόμου του Κεφαλαίου, που έχει τον τίτλο «Die Verwandlung von Geld in Kapital» (Μετατροπή του χρήματος σε κεφάλαιο),^{xxix} όπου κάνει εκτενή αναφορά στην Χρηματιστική, στο πρώτο βιβλίο των Πολιτικών 1256β43-1258α21^{xxx}, και συχνά παραθέτει ελληνιστί φράσεις του Αριστοτέλη. Αλλά ιδιαίτερη σημασία έχει η παρακάτω αναφορά του^{xxxi}, όπου σχολιάζει, αναφερόμενος πάλι στην χρηματιστηριακή, τις απόψεις του Αριστοτέλη για τον τόκο, τις οποίες μεταφράζει αυτολεξί στα γερμανικά. Παραθέτει ότι ο Αριστοτέλης διαπιστώνει πως «ο τόκος γίνεται νόμισμα εκ νομίσματος. Ωστε και μάλιστα παρά φύσιν ούτος των χρηματισμών εστίν». Και την τελευταία λέξη την μεταφράζει ο Marx «naturwidrigste».

Έχει ίσως ενδιαφέρον να συγκρίνουμε την ηθική του Αριστοτέλη και του Marx με την δική μας ηθική. Στις μέρες μας είναι αποδεκτά όχι μόνο ο τόκος, αλλά και τα πανωτόκια. Αποτέλεσμα; Τα τελευταία 10-20 χρόνια καταστράφηκαν στην χώρα μας χιλιάδες επιχειρήσεις και νοικοκυριά από πανωτόκια.

Ο Marx δεν είναι μόνο ένας μεγάλος διανοητής, αλλά και ένας ζωντανός αγωνιστής πολιτικός που άφησε τεράστιες παρακαταθήκες. Επιγραμματικά θα μπορούσε να αναφέρει κανείς ως βασικές του ιδέες και επιδιώξεις ότι :

διετύπωσε μία δική του θεωρία για την Κοινωνία και την Ιστορία, έναν νέο Ανθρωπισμό, που χρησιμοποιεί την Επανάσταση του Προλεταριάτου, ως μέσο υλοποίησης μιας Ανθρώπινης Κοινωνίας.

Ανέπτυξε την θεωρεία των κρίσεων και προέβλεψε την πτώση του Καπιταλισμού.

Το ερώτημα τώρα που τίθεται είναι πώς λειτούργησαν στην πράξη οι ιδέες του Marx που τόσο πολύ απέβλεπαν στην απελευθέρωση του ανθρώπου από την αλλοτρίωση. Απογοητεύσεις βέβαια υπήρξαν κατά την διάρκεια του βίου του. Η επανάσταση του 1848 απέτυχε, αλλά και το 1871 υπήρξε η ήττα της Κομμούνας του Παρισιού. Ακούστηκαν και τότε φωνές που θέλησαν να αποδώσουν τις αποτυχίες στην εύκολη λύση της προδοσίας κάποιων λίγων. Αλλά ο ίδιος ο Engels τα απέρριψε αυτά, αποδίδοντας τις ευθύνες στην κοινωνική κατάσταση και τις ιστορικές συνθήκες.

Όμως στις αρχές του 20ου αιώνα φάνηκε ότι η επανάσταση θα μπορούσε να εδραιωθεί. Αλλά όπως γράφει η Έλλη Παπά στο βιβλίο της Machiavelli ή Marx^{xxxii}, από το οποίο πηγάζουν οι παρακάτω αναφορές μου, είχαν γίνει στο μεταξύ σημαντικές διαφοροποιήσεις. Με ένα σόφισμα του Λένιν το 1921 η «Δικτατορία του προλεταριάτου» έγινε «Δικτατορία του Κόμματος του προλεταριάτου» και στην συνέχεια εξουσία του κόμματος, στην ουσία εξουσία του ανωτάτου καθοδηγητικού οργάνου, της Κεντρικής Επιτροπής και, στην πορεία, του Πολιτικού Γραφείου. Εύκολα μετά και εξουσία ενός ανδρός. Του Στάλιν.

Η εργατική τάξη είχε πάψει να αποτελεί Υποκείμενο της ιστορίας. Υποκείμενο ήταν το Κόμμα, το οποίο αντιμετώπιζε τους γύρω του ως Αντικείμενα στα οποία θα έδινε την νέα τους μορφή.

Στο τέλος του 20^{ου} αιώνα έγινε το αδιανόητο πραγματικότητα. Το σύστημα με το όνομα Σοσιαλισμός έπεσε σαν χάρτινος πύργος. Και η μαγική λέξη που κυριαρχεί στην πρώην Σοβιετική Ένωση είναι: Καπιταλισμός. Διαγράφηκαν εβδομήντα χρόνια ιστορίας και αποκαλύφθηκε το πραγματικό περιεχόμενο των μύθων, πως λύθηκαν τα σύμφυτα με τον Καπιταλισμό προβλήματα, πως οι λαοί ζουν με ομόνοια και φιλία, χωρίς αντιθέσεις και ανταγωνισμούς και οικοδομούν ένα κοινό για όλους τους λαούς πολιτισμό και μία κοινωνία της ελευθερίας.

Από την άλλη μεριά, ο Καπιταλισμός προβάλλει όσο ποτέ ισχυρός. Αλλά τα αδιέξοδα που δημιουργεί φαίνονται ανυπέρβλητα.

5. Συμπεράσματα

Ζούμε στις μέρες μας σε μια μεταβατική εποχή. Η πτώση του λεγόμενου Υπαρκτού Σοσιαλισμού οδήγησε στον εξοστρακισμό του Marx και στην επικράτηση του Δυτικού Μοντέλου Οικονομίας και Δημοκρατίας. Το πρότυπο αυτό υποσχέθηκε πολλά, ιδίως σε όσους λαούς βίωσαν τις ελλείψεις του υπαρκτού σοσιαλισμού.^{xxxiii}

Ας μου επιτραπεί όμως να συμπληρώσω στις σκέψεις της Έλλης Παπά, ότι μετά την πτώση του τείχους του Βερολίνου «εμπλουτίστηκε» και η Δύση με αρκετά «Πρότυπα» του υπαρκτού σοσιαλισμού και εφάρμοσε με ακόμη μεγαλύτερη επιτυχία τις μεθόδους του. Αποτέλεσμα: οι συνθήκες που βιώνουμε στις μέρες μας, όπου οι διακηρύξεις των πολιτικών δεν συμβιβάζονται πλέον με την πραγματικότητα, ή καλύτερα: ζούμε σε μία εικονική πραγματικότητα.

Πράγματι, τα τελευταία δεκαπέντε χρόνια απεδείχθη ότι το Δυτικό πρότυπο όχι απλώς δεν έλυσε τα βασικά οικονομικά και κοινωνικά προβλήματα των λαών, αλλά αντίθετα τα επιδείνωσε σημαντικά, ιδιαίτερα στις κοινωνίες που πρόσφατα με μεγάλο ενθουσιασμό εντάχτηκαν στην Δυτική σκέψη.

Παρατηρήθηκε μία άνευ προηγουμένου μετατόπιση εισοδήματος από τα μεσαία και κατώτερα οικονομικά στρώματα στα ολιγάριθμα ανώτατα, καθώς και μια πρωτοφανή μεταφορά πλούτου, ακόμα και με την βία του πολέμου, από υπανάπτυκτες οικονομικά κοινωνίες στις οικονομικά αναπτυγμένες.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει το γεγονός ότι οι εκάστοτε ελίτ που διαχειρίζονται την εξουσία, προσφεύγουν σε συστηματική διαστρέλωση της ηθικής για να δικαιολογήσουν τα αθέμιτα συμφέροντά τους. Νιώθουν πολύ καλά και εναρμονίζονται αγαστά με την σκέψη του Machiavelli. Ως εκ τούτου ο Αριστοτέλης δικαιώνεται για ένα επιπλέον λόγο, πέρα από την επίδρασή του στους διανοητές όλων των εποχών: Για το ότι συνέδεσε την πολιτική με την ηθική. Έτσι επιβάλλεται σήμερα όσο ποτέ να αναφωνήσουμε:

Επιστροφή στον Αριστοτέλη

- ⁱ M.C.Nussbaum, σελ. 1
ⁱⁱ M.C.Nussbaum, σελ. 3
ⁱⁱⁱ M.C.Nussbaum, σελ. 4
^{iv} Αριστοτέλης, Ρητορική Τέχνη, σελ. 60-94
^v M.C.Nussbaum, σελ. 5-7
^{vi} M.C.Nussbaum, σελ. 14
^{vii} Karl Marx, Das Kapital, τόμος 1, σε, 74
^{viii} Αριστοτέλης, Ηθικά Νικομάχεια, σελ. 31
^{ix} Αριστοτέλης, Πολιτικά, σελ. 138 - 141
^x Αριστοτέλης. Πολιτικά. σελ. 260 - 278
^{xi} Αριστοτέλης. Πολιτικά, σελ. 158 -210
^{xii} Αριστοτέλης. Πολιτικά, σελ. 216 -260
^{xiii} Αριστοτέλης. ΠΟΛΙΤΙΚΑ. σελ. 178 - 179
^{xiv} Αριστοτέλης. Πολιτικά. σελ. 284 - 367
^{xv} Αριστοτέλης. Πολιτικά. σελ. 412 - 48
^{xvi} Αριστοτέλης. Πολιτικά. σελ. 416 - 417
^{xvii} Αριστοτέλης. Πολιτικά. σελ. 422 - 423
^{xviii} Αριστοτέλης. Πολιτικά. σελ. 424 - 425
^{xix} Αριστοτέλης. Πολιτικά, σελ. 430 - 431
^{xx} Αριστοτέλης. Πολιτικά. σελ. 432 - 433
^{xxi} Αριστοτέλης. Πολιτικά. σελ. 432 - 433
^{xxii} Αριστοτέλης. Πολιτικά. σελ. 458 - 485
^{xxiii} Niccolo Machiavelli, τόμος δεύτερος, σελ. 389
^{xxiv} Βασίλης Σεβδαλής, σελ. 299-304
^{xxv} Brockhausenzyklopaedie, τόμος 12, σελ. 201-206
^{xxvi} Karl Marx. Das Kapital, τόμος 1, σελ. 73-74
^{xxvii} Αριστοτέλης, Ηθικά Νικομάχεια, σελ. 252
^{xxviii} Karl Marx, Das Kapital, τόμος 1, σελ. 74
^{xxix} Karl Marx, Das Kapital, τόμος 1, σελ. 167
^{xxx} Αριστοτέλης, Πολιτικά, σελ. 40
^{xxxi} Karl marx, Das Kapital, τόμος 1.σελ. 179
^{xxxii} Έλλη Παππά, σελ. 22

Βιβλιογραφία:

1. Αριστοτέλης. Πολιτικά, ΠΑΠΥΡΟΣ, 1975
2. Αριστοτέλης. Ηθικά Νικομάχεια, ΠΑΠΥΡΟΣ 1975
3. Αριστοτέλης. Ρητορική Τέχνη, ΠΑΠΥΡΟΣ 1975
4. Karl Marx: Das Kapital (τρεις τόμοι). Karl Dietz Verlag Berlin 37. Auflage 2005.
Η γερμανική ιδεολογία. Εκδόσεις Gutenberg
5. Martha C. Nussbaum. Aristotelische Sozialdemokratie. Die Verteidigung universaler Werte in einer pluralistischen Welt - Ein Vortrag fuer das Kulturforum der Sozialdemokratie, Willy- Brandt- Haus Berlin, 1. Februar 2002., σελ. 1-15
6. Niccolo Machiavelli. Έργα . Δύο τόμοι. Εκδόσεις Κάλβος 1984.
Εισαγωγή-Επιλογή-Μετάφραση. Τάκη Κονδύλη
7. Ulrich Ruschig. « Kant und Marx»
8. Brockhausenzyklopaedie. Wiesbaden, 1971
9. Έλλη Παπά. Μακιαβέλλι ή Μαρξ. Εκδόσεις ΑΓΡΑ, Αθήνα 2005
10. Καθημερινή. 11.04.2006. Κυνήγι μαγισσών στα αμερικανικά Πανεπιστήμια Gary Younge The Guardian
11. Βασίλης Σεβδαλής. Η Αποπομπή του Οδυσσέα, Αθήνα 1999, ISBN:960-90411-1-6

Λέξεις –Κλειδιά:

1. Σχέση Αριστοτέλη – Machiavelli
2. Σχέση Αριστοτέλη – Karl Marx
3. Αριστοτελική σκέψη και Σοσιαλδημοκρατία
4. Πολιτική Ηθική
5. Πολιτικό όραμα του Αριστοτέλη
6. Φιλία και Δικαιοσύνη στον Machiavelli